

ATATÜRK VE KADIN HAKLARI

Prof. Dr. TURHAN FEYZİOĞLU

Atatürk'ün düşünceleri tutarlı bir bütün oluşturur. Atatürk'ün, kadının hakları ve toplumdaki yeri ile görüşleri bu bütünün önemli bir unsurudur. Atatürk hayatında başka hiçbir hizmet yapmamış olsaydı, sadece kadınları akla ve vicdana aykırı bir durumdan kurtarma yolundaki düşünceleri ve başarılarıyla, Türk tarihinde olduğu gibi, insanlık tarihinde de şerefli bir yerin sahibi olurdu.

Kasım 1938'de, Atatürk'ün ölümü üzerine yayınladığı bildiriye Hindistan Kadınlar Birliği, O'nu, "*kadın haklarının tarihi boyunca gelmiş en büyük savunucularından biri*" ilân etmişti¹. Bu değerlendirmenin ne kadar yerinde olduğunu anlamak için tarihe kısaca göz atmak ve Türkiye dışındaki İslâm ülkelerinde hüküm süren durumla Türkiye'deki şartları karşılaştırmak yeterlidir.

KADIN SORUNUNUN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Kadını hor görüp aşağılayan görüşlerin kökleri tarihin derinliklerindedir. Birçok din yorumcuları, kadını, pek haksız şekilde, "acıların kaynağı", "günahın sembolü", "şeytanın aracı" gibi göstermeye çalışmışlardır. Budizmle ve Hıristiyanlıkla ilgili eski kaynaklarda, bugün bu dinlere bağlananların da ciddiye almadıkları böyle yersiz suçlamaların sayısız örneğine rastlanır².

İslâmiyetten önce, Arap toplumu, istenmeyen bir kız çocuğunun diri diri gömülebildiği, erkeğin dilediği sayıda evlenebildiği, kadının bir eşya parçası gibi alınıp satılabildiği bir toplumdur. Böyle bir toplumda, İslâmiyet daha önceki duruma göre kadınlar lehine

¹ Hindistan'lı Profesör S.A.H. Haqqi'nin Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yıldönümü münasebetiyle İş Bankası'nca düzenlenen Milletlerarası Sempozyum'a sunduğu "*The Atatürk Revolution and India*" başlıklı bildiri. Değerli bilim adamının bildirisinde, Atatürk'ün Hindistan'ın bağımsızlığı için uğraşan Müslüman veya Hindu liderlerin hepsini ve Hindistan halkını ne kadar derinden etkilediğini gösteren belgeler vardır.

² Enver Ziya Karal, "*Atatürk ve Kadın Sorunu*" (*Atatürk ve Devrim, Konferans ve Makaleler*, Ankara 1980), s. 118.

çok büyük bir değişiklik getirmiş sayılabilir³. İslâmiyet, Arap toplumunda âdeta bir eşya statüsünde olan kadını bu durumdan kurtarıp, belli hakları olan bir insan statüsüne kavuşturmuştur, denebilir.

Ancak nasıl ki bugün insan aklının ve vicdanının asla kabul edemeyeceği bir durum olan kölelik, yüzyıllar boyunca, yalnız Arap toplumunda değil, eski Yunan ve Roma toplumlarının en demokratik çağlarında bile pek tabii bir olay gibi görülmüşse ve büyük dinlerin hepsi bu kökleşmiş sosyal kurumu ortadan kaldırmayı başaramayarak, sadece kölelik statüsünü düzenlemek ve kölenin durumunu bir ölçüde iyileştirici hükümler getirmekle yetinmişlerse; kadın erkek eşitsizliği de Arap toplumunda öylesine kökleşmiş idi ki, bunu bir çırpıda ortadan kaldırmak kabil olmadı. Kaldı ki Müslümanlığın yayılması sırasında, bazan İslâmiyetin özülle hiçbir ilgisi olmayan birtakım eski âdetler, kötü ve yanlış uygulamalar, eksik ve çarpık yorumlar etkili olmaya başladı. Böylece, zamanla, kadın hakları konusunda, İslâm'ın asıl ruhuna ve amacına uygun bir yönde olumlu gelişmeler görülecek yerde, tam aksine, kadını ikinci sınıf insan durumuna düşüren bir takım anlayış ve uygulamalar İslâm dünyasına gitgide egemen oldu. Din kuralları dar ve ters yönde yorumlandı. Kadınlar aleyhine yorumlar getirildi. Hukukî çözümler bir noktada donduruldu. Çağların değişmesine ve dünyadaki ilerlemelere ayak uydurulamadı. Kadının yeterince eğitilmemesi, peçe ve kafes ardına hapsedilmesi, sosyal hayatın dışına atılması, giderek toplumda geriletici etkiler yapmağa başladı.

İslâmiyetten önceki eski Türk toplumlarında, kadın, erkekten farklı, ama ona eşit bir varlık olarak saygı görürdü. Aile tek evliliğe dayanırdı. Doğan çocuğun kız olması mâtem sebebi sayılmazdı. İstenmeyen kız çocuklarının öldürülmesi âdeti hiçbir Türk toplumunda görülmemişti. Çocuklar üzerinde baba kadar ananın da hakları olduğu kabul edilirdi. Mülkiyet bakımından da kadın eşit haklara sahipti. "Hakan"ın emirlerinde, eşinin, "Hatun"un adına da yer verilirdi. Türk toplumu, kadınlar için, kapalı bir toplum değildi.⁴

³ Aynı eser, s. 118.

⁴ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 119-120; Emel Doğramacı *Türkiyede Kadın Hakları*, Ankara 1982, s. 3 ve devamı; Sıdıka Tezel, "Atatürk ve Kadın Hakları" (Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar, Ankara 1983) s. 1-3.

Türk dünyasında sayısız hayır ve bilim kurumunun “Hatun”lar tarafından veya onlar adına kurulmuş olması, Anadolu’daki birçok Türk aşiretinde kaç-göçe ve çok evliliğe rastlanmaması gösteriyor ki, Türklerin eski gelenekleri, İslâmiyeti kabul etmelerinden sonra da canlılığını bir ölçüde sürdürmüştür.⁵

İstanbul alındıktan sonra, özellikle saray hayatı ile ilgili olarak, Bizans’ın bazı olumsuz etkileri görüldü. Arabistan ve Mısır’ın fethinden sonra ise, Arap toplumunun kural ve geleneklerinin Osmanlı toplumu üzerindeki etkisi arttı. Buna, bazı din kurallarının hiçbir ilerlemeye imkân vermeyecek şekilde dar, yanlış ve donmuş yorumlara bağlanması da eklenince, uygar dünyada görülen gelişmelerin tam aksine, kadının statüsü geriledikçe geriledi.

O kadar ki, XIX. yüzyılda bile, İstanbul’da beyaz kadınların köle olarak eşya gibi alınıp satıldığı, çalışmaları resmî şekilde düzenlenmiş pazarlar vardı. Bu pazarlar ancak 1848’de, köleliği yasaklayan milletlerarası anlaşmaların kabulü üzerine kapatıldı. XIX. yüzyılda İstanbul’da, yalnız padişah sarayı değil, devlet ricalinin, şeyhül-islâmların, kadıaskerlerin konakları, satın alınmış veya eşya gibi hediye edilmiş düzineler, hatta yüzlerce kadınla dolu idi.⁶

Köle olmayan, “hür” kadınların durumu da hiç parlak sayılmazdı. Çünkü onlar da ikinci sınıf insan muamelesi görüyordu.

Erkeğin birden çok kadınla evlenebilmesi (poligami) ve dilediği zaman tek taraflı iradesi ile eşini boşayabilmesi; kadının kendi isteği dışında, temsil yoluyla evlendirilebilmesi; kız çocuğunun erkek çocuğa göre mirasta yarım hisse sahibi oluşu; makkemede kadın şahidin ifadesinin, erkek şahidin verdiği ifadeye göre, yarı değerde sayılması; kız çocuklara ancak 7-8 yaşlarına kadar dua öğrenmek için okula gitme izni verilmesi ve daha ileri yaşlarda eğitim hakkından yoksun bırakılmaları; ancak bir avuç ayrıcalıklı kadının özel öğretmenlerle eğitim görebilmeleri; mesleklerin genellikle kadınlara kapalı oluşu ve benzeri eşitsizliklerin bir kısmı, XX. yüzyıla kadar sürüp geldi.

⁵ Kadınlar tarafından veya onlar adına hastaneler, kitaplıklar, bilim kurumları vb. için bk. A. Afetinan, “Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması”. İstanbul, 1968, s. 40 ve s. 73-77.

⁶ Daha geniş bilgi için bk. Enver Ziya Karal, *age.*, s. 121-122.

KADIN SORUNUNDA TANZİMAT SONRASI AYDINLARININ TEPKİLERİ, CİLİZ DÜZELTME TEDBİRLERİ

Gitgide güçlenen Avrupa karşısında İslâm dünyası geriliyor, birçok İslâm ülkesi batı sömürgeciliğinin pençesine düşüyordu. Osmanlı aydınları bu geri kalışın sebepleri üzerinde düşünmeye başlamışlardı. Buldukları sebeplerden biri de, nüfusun yarısını oluşturan ve çocuğun yetişmesinde çok etkili olan kadının eğitimden ve özgürlükten yoksun oluşu idi.

Tanınmış yazarlar, şairler, romancılar, kadının ezilmesine, horlanıp aşağılanmasına karşı mücadele açtılar.⁷

Şinasi, “*Şair Evlenmesi*”nde, görücü usulü ile evlenmenin zararlarına dikkati çekti.

Namık Kemal, “*İbret*” ve “*Tasvir-i Efkâr*” gazetelerinde kadın haklarını savunan ateşli makaleler yazdı. Roman ve piyeslerinde kadının dramını ortaya koydu. Ahmet Mithat, çok kadınla evlenmeyi eleştirdi ve bu yüzden saldırılara uğradı.

Tevfik Fikret, “*Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer*” diyerek sesini yükseltti. Abdülhak Hâmit, “*Bir milletin kadınları o milletin ilerleme derecesinin ölçüsüdür*” diye yazdı. Hüseyin Rahmi (Gürpınar) eserlerinde kadın-erkek eşitsizliğini işledi.

Halide Edip, daha 1909 da, İkinci Meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamından yararlanarak, “*Kadınların Yükselmesi* (Taali-i Nisvan) *Derneği*”ni kurmuştu⁸. Yabancı okullarda eğitim görme imkân bulmuş çok az sayıdaki Türk kadınlarından biri olan Halide Edip, *Tanin* gazetesinde, bütün Türk kızlarının eğitime kavuşturulması için güçlü ve etkileyici makaleler yazdı. Romanlarında kadın-erkek eşitsizliğinin zararlı sonuçlarını, horlanan kadının acılarını ustalıkla işledi⁹.

Ziya Gökalp, kadın hakları konusuna hem bilim adamı, hem sanatçı gözüyle eğildi. “*Türk Medeniyeti Tarihi*” adlı eserinde eski

⁷ Emel Doğramacı, *age.*, “*Bazı Örneklerle Türk Edebiyatında Kadın*” bölümü, s. 23-80.

⁸ Bu dernek ve İkinci Meşrutiyetten sonra kadınlarımızın dernek kurma ve yayım faaliyetleri hakkında, bk. Gülgün Bolat, “*Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri*” (*Atatürk ve Kadın Hakları*, Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar. Ankara 1983, s. 177 ve devamı).

⁹ Halide Edib’in bu konudaki çalışmaları ile ilgili değerlendirmeler için, Emel Doğramacı, *age.*, s. 53-71.

Türklerde kadının durumunu aydınlığa kavuşturdu. “*Türkçülüğün Esasları*”nda geleceğin Türk kadını ile ilgili düşüncelerini açıkladı. Somut öneriler getiren bir düşünür olarak kadın davasına büyük hizmetler yaptı. Şiir şeklinde yayınladığı öğretici yazılarında, kadının değerini ve bu konuda tutulması gerekli yolu anlattı.

“*Bu mahlûklar nasıl hakir olur şer’in* gözünde?
Bir yanlışlık var mutlaka müfessirin* sözünde*”¹⁰

beytiyle din kurallarının dar ve yanlış yorumlanmasına karşı çıktı.

Yeni Hayat dergisinde yayınlanan “*Kadın*” adlı şiirinde:

“*Millet yalnız yapılamaz, bunu ancak birlikte
Kadın erkek, iki vicdan birleşerek yapacak*”

diyerek kadının millî toplum içindeki rolünü belirtti.

“*Bir kız ırste yarım erkek, izdivağta dörtte bir
Buldukça ne aile, ne memleket yükselir*”

dizeleriyle mirasta kız çocuklarının yarım hisse almasına, erkeğin dört kadınla evlenebilmesine karşı çıkan Ziya Gökalp :

“*Kadın yükselmezse alçalır vatan*”

dizesinde aynı düşünceyi tekrarladı. Başka şiirlerinde de “*nikâhta, boşanmada, mirasta*” kadınlar için eşitlik istedi.

“*Bunlar da olmasa, kadın insandır,
Kadının en büyük hakkı ırfandır*”

diyerek kızların eğitim hakkını savundu¹¹.

İstanbul’un işgalinden sonra İngilizler tarafından tutuklanıp Malta’ya sürgüne gönderilen Ziya Gökalp, oradan kızına yazdığı mektuplarda da şunları söylüyordu:

“*Yeni Hayat ne zaman başlayacak? Ne zaman ki, kadınlar da erkekler kadar tahsil görerek, cemiyetin idaresindeki rollerini icraya başlarsa...*”

“*Aile millî cemiyetin temelidir. Aileyi kadın yapar. O halde millet de kadının bir eseri demektir... Bizde kadınlar iyi tahsil görmedikleri için aile*

* Şer’in: şeriatın, müfessirin: yorumcunun.

¹⁰ Uriel Heyd: *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, (K. Günay Çevirisi). Ankara 1979, s. 112.

¹¹ Ziya Gökalp’ın şiirleri toplu ve düzenli olarak, Fevziye Abdullah Tansel’in *Ziya Gökalp Külliyyatı-I Şiirler ve Halk Masalları* (Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. basım, Ankara 1977) adlı eserinde bulunabilir.

*yükselmiyor. Aile yükselmeyince, millet de geri kalıyor. O halde, ilerlemenin baş şartı kadın terbiyesidir. Kızların iyi yetiştirilmesidir*¹²”.

1912’de “İctihat” dergisinde yayınlanan “Pek Uyanık Bir Uyku” başlıklı bir makale, çağdaşlaşma yanlısı bazı yazarların ne kadar ileri istekler öne sürdüklerini gösterir. Bir yazarın rüyası olarak yayınlanan bu son derece ilginç istekler arasında, kadınlarla ilgili önemli maddeler de vardı:

- a) Padişahın tek eşi olacak, emrinde cariye bulundurmayacaktı.
- b) Kızlar için okullar, bu arada bir tıp okulu açılacaktı.
- c) Kaç-göç kalkacak, görücülük yoluyla evlenme sona erecek, herkes eşini görerak seçebilecekti.

d) Kadınlar, israftan kaçınmak şartıyla, diledikleri şekilde giyinebilecekler, softalar veya sokak külhanbeyleri kadınların giyimlerine karışamayacaktı. Şeyhülislâmlık makamı, kadın çarşaflarının uzunluğu veya peçelerin kalınlığı gibi konularda bildiriler yayınlamaktan vaz geçecekti.

e) Kadınlar “vatanın en büyük velinimetini” sayılarak kendilerine erkekler tarafından saygı gösterilecekti.

f) Avrupa Medenî Kanunu kabul edilecek, birden fazla kadınla evlenme ve bir sözle karısını boşama usulleri kalkacaktı¹³”.

Bütün bu düşünce akımlarının etkisiyle Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde, kızların eğitimi konusunda sınırlı bazı adımlar atıldı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, 1917’de, aile hukukuyla ilgili bir “Kanun Gücünde Kararname” çıkarıldı. Bu Kararname birden fazla kadınla evlenmeyi kaldırmak cesaretini göstermiyor, ancak kocanın ikinci bir kadınla evlenmesi halinde ilk eşine boşanma hakkı tanıyordu. Ayrıca, kadına, evlenme sırasında, mukavele ile “tek evliliği” şart koşma hakkını veriyordu.

¹² 19 Ağustos 1920 tarihli Malta mektubu (Bk. Emel Doğramacı, *age.*, s. 75-76, Fevziye Abdullah Tansel, *age.*, c. 11, s. 414).

¹³ Arap harfleri yerine Lâtin harflerine dayalı bir Türk alfabesi yapılmasından şer’î mahkemelerin kaldırılmasına, medrese, tekke ve zeviyelerin kapatılmasından çağdaş bir eğitim sistemine geçilmesine ve sanayileşmeye kadar pek çok yeniliğin önerildiği bu ilginç yazı hakkında daha fazla bilgi için bk. Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul 1938, s. 51-56; Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, 1962, s. 231-232. Turhan Feyzioğlu, “*Türk İnkılabının Temel Taşı Lâiklik*”, (*Atatürk Yolu*, adlı ortak eser, İstanbul 1981), s. 190-192.

Belki birkaç aydın kadının yararlanabildiği bu sınırlı değişiklik bile bağnaz çevrelerin şiddetli tepkisiyle karşılaştı. Hıristiyan ve Musevîler de, kararnamede kendileri için özel hükümler bulunmasına rağmen, öteden beri kendi din adamları vasıtasıyla devletin tamamıyla dışında yürüttükleri aile hukuku alanında devletin düzenlemeler yapmasından hiç hoşnut olmadılar. Aile hukukunu lâikleştirme yolunda son derece sınırlı bir adım olan “*Aile Hukuku Kararnamesi*”, 1918’de Türkiye işgale uğrayınca, azınlıklara mensup din adamlarının isteği üzerine, işgal kuvvetleri tarafından yürürlükten kaldırıldı¹⁴.

ATATÜRK’ÜN KADIN HAKLARI KONUSUNDAKİ FİKİRLERİ VE BU ALANDA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ KÖKLÜ DEĞİŞİKLİK

Atatürk Meşrutiyet döneminin bütün düşünce akımlarını ilgiyle izlemişti. Ülkesinin sorunlarını yakından incelemiş, bunlar üzerinde çok düşünmüştü. Türk kadınının “ikinci sınıf” insan durumundan kurtarmanın zorunlu olduğu sonucuna ulaşmıştı.

Yüzyıllardır, yarım tedbirlerle bir yere varılamamıştı. Yarım tedbirlerle ne hukuk ne de eğitim çağdaşlaşabilir, ne Türk kadını ne de ülke kurtarılabilirdi.

Tek bir çıkış yolu vardı. Devlet yapısını, eğitimi, hukuku, kadının statüsünü lâikleştirmek, kimsenin dinî inancına ve vicdan hürriyetine karışmadan din ile devleti, din ile hukuku ayırmak; aklın ve çağın gerektirdiği yola girmek.

Atatürk’ün kadın hakları konusunda getirdiği büyük ve köklü değişiklikler, ancak akılcılığın ve lâikliğin benimsenmesiyle başarılabildi.¹⁵

Atatürk’ün daha 1916’da, Doğu Cephesinde komutan olduğu sırada, karargâhındaki arkadaşlarıyla sohbet ederken, kadınlara sosyal haklar tanınması; annelerin iyi yetiştirilmesinin topluma sağlayacağı yararlar; çalışma hayatında kadınlara da yer verilmesi gibi konuları ele aldığını, yayınlanan “*Hâtıra Defteri*”nden anlıyoruz.¹⁶

¹⁴ Daha geniş bilgi için *Ebul’ula Mardin’e Armağan* adlı eserde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun “*Aile Hukukumuzun Tedvini Meselesi*” başlıklı incelemesine ve Ömer Lütfü Barkan’ın “*Türkiye’de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi*” başlıklı bildirisine (Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri, Ankara 1975, s. 97) bakılabilir.

¹⁵ T. Feyzioğlu, *age.*, s. 192-207.

¹⁶ Şükrü Tezer, *Atatürk’ün Hâtıra Defteri*, T. Tarih Kurumu yayını. Ankara 1972, s. 75-76.

1918 de tedavi amacıyla bulunduğu Karlsbad'da tuttuğu notlar da gösteriyor ki, bir gün, gerekli yetki ve kudrete sahip olursa, sosyal hayatta istenen inkılâbı "bir anda gerçekleştirmeyi" daha o tarihte düşünmüştür.¹⁷

1923 yılının Ocak ayında, Cumhuriyetin ilânından dokuz ay önce, Atatürk, İzmir'de halkla konuşurken kadın konusundaki düşüncelerini cesaretle açıklamıştır:

"... Bir toplum cinslerden yalnız birinin yüzyılımızın gerektirdiklerini elde etmesiyle yetinirse, o toplum yarı yarıya zayıflamış olur... Bizim toplumumuzun uğradığı başarısızlıkların sebebi kadınlarımıza karşı ihmal ve kusurun sonucudur... Bir toplumun bir uzvu faaliyette bulunurken öteki uzvu atâlette olursa, o toplum felce uğramış demektir.

... Bizim toplumumuz için ilim ve fen lüzumlu ise, bunları aynı derecede hem erkek ve hem de kadınlarımızın elde etmeleri gerekir.

... Kadının en büyük görevi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse, bu görevin önemi tam olarak anlaşılır. Milletimiz güçlü bir millet olmağa azmetmiştir. Bunun gereklerinden biri de kadınlarımızın her konuda yükselmelerini sağlamaktır. Bundan dolayı, kadınlarımız ilim ve fen sahibi olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün öğretim basamaklarından geçeceklerdir.. Kadınlar toplum yaşamında erkeklerle birlikte yürüyerek birbirinin yardımcısı ve destekçisi olacaklardır".¹⁸

Atatürk Türk kadınının cevherini, yüksek değerini yakından görüp tanımıştı. Şehirlerde, saraylardan yayılan kötü âdetlerin etkisi altında, kafes ardında yaşayan kadınlar vardı. Ancak, bir de, yurdun her köşesinde, kocasıyla omuz omuza üretim çabalarına katılan köy kadınları vardı. Atatürk onlardan saygıyla söz eder:

¹⁷ 6 Temmuz 1918 gününe ait notları (nakleden A. Âfetinan, "Türk Kadın Haklarının Tanınmasının Kültür Devrimindeki Önemi" (Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, RCD Semineri) Ankara 1972, s. 115.

¹⁸ 31 Ocak 1923, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, 2. baskı, Ankara 1959, 85-86.

“... Tarlalarda erkeklerle birlikte çalışan, merkeplerine binerek öteberi satmak için kasabadaki pazar yerine giden, oralarda bizzat yumurta ve tavuğunu, buğdayını satan, ondan sonra kendisine gerekenleri bizzat satın alan, köyüne dönen ve çalışmalarının hepsinde kocalarına, kardeşlerine yardımcı olan kadınlar... Ben bu kadınlar arasında kocalarından daha iyi iş anlayanlara ve hesap yapanlara rastladım”.¹⁹

Atatürk'ün Türk kadınına beslediği saygı, Bağımsızlık Savaşı'ndaki tecrübeleriyle iyice perçinleşmiştir. 1923 yılında, Konya'da konuşurken, bu saygısını büyük bir içtenlikle dile getirir:

“... Dünyada hiçbir milletin kadını, 'Ben Anadolu kadınından fazla çalıştım... , milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar emek verdim' diyemez. ... Belki erkeklerimiz memleketi istilâ edenlere karşı süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında hazır bulundular. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayat kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir... Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, mahsulleri pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tütüren, bütün bunlarla beraber, sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin harp malzemesini taşıyan hep onlar, hep o yüce, o fedakâr, o ilâhî Anadolu kadınları olmuştur. Bundan ötürü, hepimiz bu büyük ruhlu ve büyük duygulu kadınlarımızı, şükran ve minnetle sonuza kadar aziz ve kutsal bilelim”.²⁰

Türk kadınlarının, kendilerine tanınan hakları, bir mücadele vermeden kolayca elde ettiklerini söyleyenlere en iyi cevap Atatürk'ün bu sözleridir.

¹⁹ 31 Ocak 1923, *Aynı eser*, s. 86.

²⁰ 21 Mart 1923, *Aynı eser*, s. 147-148. Türk kadınının Bağımsızlık Savaşı'nda gösterdiği kahramanlığın örnekleri için bk. Burhan Göksel, 'Atatürk ve Kadın Hakları', "Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi", c. 1, sayı 1, s. 223-226; Sıdika Tezel, *age.*, s. 7-10; A. Afetinan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, İstanbul 1975, s. 102-103, Bekir Sıtkı Baykal, "Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 1, sayı 1 ve 2.

Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesi ile ilgili görüşmeler sırasında da, aynı gerçek BMM kürsüsünden belirtilmiştir:

“Türk kadınına bu hakkın bir lûtufl olarak verildiği kanaatinde değiliz. Kimse bu kanaatte olamaz. Bir memlekette ki, yurdun her tarafı istilâya uğradığı zaman, kadınlar ateş altında erkeklerle beraber omuz omuza çalışırlar, memleketin geri kalan kısmını korumak ve beslemek için tarlanın kara toprağından yiyecek çıkarmaya çalışırlar, elbette bu varlıkların yurdun her köşesinde ve her tabakasinda söz söylemeye hakları vardır”.

Yine aynı konuşmada haklı olarak şöyle deniyordu: “Tarih, Türk İnkılâbını anlatırken, bunun bir kurtuluş olduğunu en başta söyleyecektir. Bu kurtuluşun çeşitli aşamaları içinde de, özellikle kadınların kurtulmasını anacaktır²¹”.

Türk kadını, kendisine tanınan bütün haklara lâyık olduğunu, hem söz konusu haklar tanınmadan önceki asalet ve kahramanlığı ile, hem de bu haklar tanındıktan sonra, kısa zamanda, çeşitli mesleklerde gösterdiği başarılarla kanıtlamıştır.

Atatürk, Türk kadınlarının, şartlar elverişli olursa, hiçbir alanda erkeklerden geri kalmayacağından emindi²². Türk kadınlarının Avrupalı kadınlardan da geri kalmayacakları yolundaki inancını, Atatürk şu sözlerle belirtmiştir:

“Kadınlarımız için, asıl mücadele alanı, asıl zafer kazanılması gereken alan, biçim ve kılıkta başarıdan çok, *ışıkla, bilgi ve kültürle*, gerçek *fazilette* süslenip donanmaktır. Ben muhterem hanımlarımızın Avrupa kadınlarının aşağısında kalmayacak, aksine pek çok yönden onların üstüne çıkacak şekilde ışıkla, bilgi ve kültürle donanacaklarından asla şüphe etmeyen ve buna kesinlikle emin olanlardanım”²³.

²¹ TBMM Tutanakları, Dönem IV. toplantı 4, s. 25, 5 Aralık 1934, İkinci Oturum, s. 82-83.

²² 21 Mart 1923, Atatürk'ün Söylev ve Demeşleri, c. II, 2. baskı, Ankara 1959, s. 152.

²³ Aynı eser, s. 152-153; Utkan Kocatürk, *age.*, s. 97.

İyi anne olmanın kadınların en önemli görevi olduğunu hatırlatırken de, bunun ancak bilgi ve kültürle başarılabileceğini vurgular:

“Zaman ilerledikçe, ilim geliştikçe, medeniyet dev adımlarıyla yürüdükçe, hayatın, asrın bugünkü gereklerine göre evlât yetiştirmenin güçlüklerini biliyoruz. Anaların, bugünkü evlâtlarına vereceği terbiye eski devirlerdeki gibi basit değildir. Bugünün anaları için gerekli özellikleri taşıyan evlât yetiştirmek... pek çok yüksek özelliği şahıslarında taşımalarına bağlıdır. Bu sebeple kadınlarımız hattâ erkeklerden daha çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmaya mecburdurlar.”²⁴

Atatürk'ün gözünde, Türk kadınlarının içinde buldukları haksız statüden kurtulmaları, elbette onları kişi olarak en doğal ve vazgeçilmez insan haklarından yararlandırmak açısından zorunlu idi. İnsanı ve ahlâkı zorunluluğun yanında, ayrıca, Türk toplumunun gelişip yükselmesi açısından da buna gerek vardı. Bu inancını, Atatürk, eşine az rastlanır bir açıklıkla ve güçlü bir üslûpla belirtmiştir:

“Son yıllardan önce de milletimiz yenileşme yolları üzerinde yürümeğe, sosyal değişmeye teşebbüs etmemiş değildir. Fakat gerçek yararlar görülmedi. Bunun sebebini araştırdınız mı? Bence sebep işe esasından, temelinden başlanmamış olmasıdır.

...Bir toplum, bir millet erkek ve kadın denilen iki cins insandan meydana gelir. Kabil midir ki, bir kütlenin bir parçasını ilerletelim, diğerini öylesine bırakalım da kütlenin hepsi yükselme şerefine erişebilsin? Mümkün müdür ki, bir topluluğun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı göklere yükselebilsin?”²⁵

Atatürk'ün ülkeyi dolaşarak kamuoyunu kadın hakları konusunda yapacağı büyük değişikliğe hazırlamasından sonra, 4 Nisan 1926'da *Medeni Kanun* kabul edildi ve 6 ay sonra yürürlüğe girdi.

²⁴ 21 Mart 1923. *Aynı eser*, s. 151-152; Ayrıca bk. Utkan Kocatürk “Atatürk ve Aile”, *Atatürkçülük, İkinci Kitap*, Ankara 1983, s. 205-209.

²⁵ 1925, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. II, 2. basım, Ankara 1959, s. 216.

Medenî Kanun'un kadın haklarıyla ilgili olarak getirdiği değişikliklerin bazıları şunlardır:

— Birden fazla kadınla evlenme kaldırıldı.

— Evlenme akdinin, iki ergin şahit huzurunda, resmî nikâh memuru önünde yapılması esası kabul edildi. Resmî olmayan nikâh hukukî açıdan geçerli değildi. Resmî evlenmeden sonra, ayrıca, dinî nikâh kısılması serbestti.

— Evlenmede kadın ve erkek için yaş sınırı getirilerek çok küçük yaşta evlenmeler kaldırıldı.

— Velilerin kızları adına evlenme akdi yapabilmeleri, onları "cebr" hakkına dayanarak zorla evlendirebilmeleri usulü kalktı. Temsilci yoluyla evlenme yasaklandı. (Evlenme yaşına gelmiş olmakla birlikte 18 yaşını doldurmamış olanların evlenebilmeleri için ana-babanın izninin aranması usulünün zorla evlendirme ile ilgisi yoktur. Ana-babanın iradesi, evlenen gencin iradesinin yerine geçmez. Bu iradeye eklenir. Amaç, gençlerin korunmasıdır).

— Şer'î hukukta boşanma yetkisi bir taraflı olarak kocaya tanınmıştı. Bu bir çeşit "kovma" hakkı idi. Kocâ boşanma kararını, eşine bir vekil aracılığı ile de bildirebilirdi. Kocanın dayanacağı boşanma sebepleri belirlenmiş, sınırlanmış değildi. Medenî Kanun, bu haksızlığa da son vererek, boşanma konusunda erkeğe tanınan hakları kadına da tanıdı. Gerekli şartlar varsa, kadın da, erkek gibi boşanma davası açabilecekti. Boşanmada keyfilik kaldırıldı ve boşanmanın kanunda gösterilen sebeplerden birine dayalı olması zorunluğu kabul edildi. Kanunda gösterilen sebeplerden birinin gerçekleşmiş olması halinde bile, eşlerden birinin, hatta ikisinin iradesi boşanma için yeterli değildi; boşanmaya hâkim karar verebilecekti.

— Boşanma halinde, kadının ve çocuğun haklarını güvence altına alacak hükümler getirildi.

— Evli kadının ekonomik haklarını daha iyi koruyan esaslar kabul edildi.

— Miras hukukunda cinsiyet ayrımı kaldırılarak kadın ve erkeğin eşitliği sağlandı.²⁶

²⁶ Bu konularda ayrıntılı bilgi bütün Medenî Hukuk kitaplarının Aile ve Miras Hukuku bölümlerinde bulunabilir. Ayrıca bk. Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1976; Emel Doğramacı, *age.*, s. 87; E. Akyüz, "Atatürk'ün Aile Hukukuna İlişkin Devrimleri" (*Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu*, Ankara 1981) s. 81-93.

Medenî Kanun'u, Türk kadınına *siyasî hakların* verilmesi izledi. 3 Nisan 1930'da belediye seçimlerinde, 5 Aralık 1934'te milletvekili seçimlerinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı. O yıllarda, henüz, Avrupa, Amerika ve Asya kıt'alarındaki birçok ülkede kadınlar bu hakları elde edememişlerdi.

İslâm ülkelerinde kadınlara siyasî hakların tanınmadığı, hatta İsviçre dahil, birçok Avrupa ülkesinde bile kadınların oy kullanmadığı bir dönemde, Türk milletinin böyle bir adımı atabilmiş olmasının önemi elbette büyüktü. Konuya karşılaştırmalı hukuk açısından bakılınca, kadın-erkek eşitliğini bir milletlerarası hukuk kuralı haline getiren *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*, *İnsan Hakları Sözleşmeleri* henüz ortada yok iken, bundan yarım yüzyıl önce, Atatürk'ün Türk kadınına, ülkesinin yönetimine katılma hakkını tanımmasının değeri daha iyi anlaşılır.

Kadınların eğitim ve meslekî çalışma haklarından oldukça geniş şekilde yararlanabildikleri bir Arap ülkesi olan Kuveyt'te, 1985 yılının yaz aylarında, yasaların şeriata uygunluğunu incelemekle görevli komisyon, Kuveyt'li kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmasının doğru ve mümkün olmadığını hükme bağlamıştır. Üstelik, kadınların bu haktan yoksun bırakılmalarının Peygamber emri olduğunu iddia edebilmiştir.

Bununla birlikte, asıl güç olan ve büyük cesaret isteyen adım, siyasî hakların tanınması değil, Medenî Kanun'un kabulü idi. Çünkü, kadının özel hukuktaki statüsünü yeniden düzenlemek; evlenme, boşanma, miras hukukunu değiştirmek, ancak hukuku, dinî temeller yerine *lâik* bir temele oturtmakla kabildi.²⁷

Yeni bir Ticaret Kanunu, Ceza Kanunu veya Seçim Kanunu yapmak, Aile Hukuku'nu değiştirmek kadar zor değildi. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, Ticaret Hukuku'yla, Ceza Hukuku'yla ilgili kanunlar çıkarılmıştı. Fakat Aile Hukuku'nu değiştirebilmek için Atatürk'ün gücü, kararlılığı, uzak görüşlülüğü

²⁷ Bu adımın güçlüğü, derin anlamını, inkılâpçı karakterini ve tamamlanması gereken yönlerini Prof. Dr. Nuşin Ayiter, çok iyi belirtmiştir. (Bk. "*Atatürk ve Kadın Hakları*," *Türk Dili*, Mayıs 1981, sayı. 353). Sadık Rıfat Paşa, Tanzimat Fermanı'ndan beş yıl sonra, Stratford Canming'e siyasî konularda reform yapabileceğini, fakat dine dayalı kanunlara dokunmaya, Padişah dahil, hiç kimsenin gücünün yetmeyeceğini söylemişti (Bernard Lewis, *age.*, s. 101).

gerekliydi. Bugün, Batı uygarlığı ile en yakın ilişkiler içinde bulunan İslâm ülkelerinde bile, Medenî Hukuku akılcı ve çağdaş hale getirmek; evlilikte, boşanmada, mirasta kadın-erkek eşitliğini sağlamak mümkün olmamıştır. Bu ülkelerin hepsinde, 1917 tarihli Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi'ni andıran tereddütlü ve yarım adımlar atılmağa çalışılmakta; din otoriteleri ile devleti çağdaşlaştırmak isteyen siyasî otorite arasındaki çatışma, çeşitli dalgalanmalarla, sürüp gitmektedir. Bu sorunu çözebilen, birden fazla kadınla evlenmeyi kesin şekilde yasaklayıcı bir kanunu yürürlüğe koyabilen, kız çocukla erkek çocuğu eşit hale getirebilen, boşanmada taraflara eşitlik sağlayabilen tek İslâm ülkesi, Türkiye'dir. Çünkü, lâiklik ilkesini kabul ederek, hukuku lâik temeller üstüne oturtabilmiş tek İslâm ülkesi, Türkiye'dir²⁸.

Türk kadını, Türk gençleri, bunun derin anlamını iyice kavramalı ve Atatürk'ün eserine bilinçle sahip çıkmalıdır.

Kanunlarda yapılan değişikliklerin uygulamadaki sonuçları yeterli midir?²⁹

Kız çocukların eğitimi konusunda aşılın mesafe büyük olmakla beraber, henüz eski alışkanlıklar tam olarak kırılmamıştır. "Eğitim Birliği" (Tevhid-i Tedrisat) kanununa aykırı kuruluşların çoğalması, son derecede önemli bir sorundur. Kızların çok büyük çoğunluğunun ortaokul ve liselere bile devam edemedikleri, Hukuk Fakültesi'nde sadece üç genç kızın okuyabildiği günler artık çok gerilerde kalmış, öğretim kurumlarının kapıları kız öğrencilere açılmıştır. Ancak, devam eden sorunları görmezlikten gelemeyiz.

Kadınların sadece ebelik, hemşirelik, bir ölçüde öğretmenlik yapabildikleri, öteki mesleklerin genellikle erkeklerin tekelinde bulunduğu günler de tarihe gömülmüştür. Bugün, Türk "irfan ordusu"-nun büyük bir bölümü kadın öğretmenlerden oluşmuştur. Üniversitelerimizde, hemen hemen her bilim dalında, kadın öğretim üyelerimiz, araştırmacılarımız vardır. Sanatçı, yüksek mahkemelerde üye veya daire başkanı, hâkim, savcı, avukat, hekim, eczacı, mühendis,

²⁸ Turhan Feyzioğlu, *age.*, s. 185-202.

²⁹ Sorunun hukukî boyutları yanında sosyolojik boyutlarını da incelemek için başvurulabilecek temel incelemelerden biri, Nermin Abadan-Unat'ın, *Toplumsal Değişme ve Türk Kadını* (Ankara 1979) başlıklı eseridir. Ayrıca bk. Burhan Göksel, *age.*, s. 230-235. Emel Doğramacı, *Kültürel Etkinliklerde Kadın ve Atatürk* (Atatürk ve Kültür, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara 1982), s. 79-86.

hariciyeci, iktisatçı, genel müdür, işletmeci, bankacı, fizikçi, kimyacı, matematikçi vb. olarak akla gelebilecek mesleklerin hemen hepsinde, kadınlarımız başarıyla hizmet görmektedirler.

Ancak, özellikle kırsal kesimde ve yurdumuzun uzak köşelerinde, kız çocuklarının bir kısmı okula gönderilmektedir. Kadın nüfusta, okur-yazar olmayanların oranı hâlâ yüksektir. Kanun gereğince zorunlu olan ilköğretimden sonra, yetenekli kız çocuklarını okula göndermeyen ailelerin sayısı az değildir. Bütün bu alanlarda, yüzyılların alışkanlıklarını kırmak için, daha geniş çabalara ihtiyaç vardır.

Atatürk'ün birçok Avrupa ülkesinden önce Türk kadınına tanıdığı siyasi hakların kadınlarımız tarafından yeterince kullanılıp kullanılmadığı da, ülkemizde sık sık tartışılan bir konudur.

Türkiye, seçimlere katılma oranının, birçok köklü demokrasilere göre, yüksek olduğu bir ülkedir. Bu oranların yüksekliği, kadınlarımızın oylamaya katılarak yurttaşlık ve seçmenlik görevlerini yerine getirdiklerini gösteriyor. Seçilme hakkından yararlanabilme konusunda durum biraz farklıdır. Parlâmento'ya 1934'te 18 kadın milletvekili girmişti. Çok partili döneme geçilince, bu sayı azaldı. 1983 seçiminde yeniden bir artış görüldü. Türkiye'de milletvekilliği görevini en iyi şekilde yapabilecek pek çok kadın bulunduğu şüphe götürmez. Ancak, adaylığın gerektirdiği parti içi ve partiler arası mücadeleler, bazı aydınlarımıza çekici gelmediği gibi, kadınlarımıza da çekici gelmemektedir. Öte yandan, partilerin, kadınlardan çok daha fazla sayıda erkek aday göstermeleri, aslında, Türkiye'ye özgü bir durum değildir. Elli yıllık zaman diliminde, Türkiye'de parlâmentoya giren kadın üye sayısı ile başlıca demokratik ülkelerdeki sayılar karşılaştırılınca, arada çok büyük farklar bulunmadığı görülür.³⁰ Zaman ve genel eğitim düzeyindeki ilerlemeler, kadınların siyasi hayata daha aktif şekilde katılmalarını sağlayacaktır.

Uygulama ile ilgili en önemli ve düşündürücü sorunlar, *Aile Hukuku* alanındadır. Ülkemizde, hâlâ resmî nikâh dışında, sadece imam nikâhı ile yapılan birleşmeler vardır. Bu gibi yasa dışı "evlenmeler" hem kadınların, hem çocukların kanunî hakları bakımından

³⁰ Emel Doğramacı, *Türkiyede Kadın Hakları*, Ankara 1982, s. 89 ve orada gösterilen kaynaklar.

son derece büyük sakıncalar doğurmaktadır. Resmî nikâh belgesi gösterilmeden yapılan yasa dışı dinî nikâhların, az sayıda da olsa, “birden çok kadınla evlenme” olayına imkân hazırladığı da meydandadır. (1945 nüfus sayımı sonuçlarında, evli kadın sayısı, evli erkek sayısından 97 bin fazla görünüyor. Daha sonraki sayımlarda da iki sayı arasında fark görülmüştür. Ancak, ailesini yurt içinde bırakarak yurt dışında çalışan çok sayıda erkek yurtaş bulunduğu için, özellikle 1960’tan sonraki nüfus sayımlarında, evli erkek ve evli kadın sayılarının eşit olmaması “çok kadınla evlilik” olayının bilimsel ölçütü olarak kullanılamaz).³¹

Medenî Kanun’un getirdiği aile yapısının, bugün artık Türk yurttaşlarının büyük çoğunluğunca benimsendiği ve bundan geri dönülemeyeceği açık bir gerçektir. Bununla birlikte, bu Kanun’un hükümlerine uymayan uygulamaların sona erdiği söylenemez.

Bu sorunun çözümü için de, çare, bir yönü ile *eğitim*’dir; bir yönü ile de, *lâik devlet* ilkesine sınıksız bağlı kalarak bu ilkedен asla ödün (tâviz) verilmemesidir. Dinî nikâh kıyanların yasalara saygılı olarak, resmî nikâhın yapıldığına ve sicile kaydolduğuna dair belge istemeleri, çok sayıda kadınla yasa dışı “evlilik”leri önler; kadınları ve çocukları bin türlü dertten korur.

Atatürk’ün kadın hakları ve kadının statüsü konusunda bundan 60 yıl önce ileri sürdüğü görüşlerin ve uygulamaya koyduğu ilkelerin, uzun yıllar sonra, İnsan Hakları Bildiri ve Sözleşmelerinde ve uygar ülkelerin Anayasalarında yer aldığını görüyoruz.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası da, “herkesin, dil, ırk, renk, *cinsiyet*, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit” olduğunu hükme bağlamıştır (Madde 10). Anayasa, ayrıca “Aile Türk toplumunun temelidir” ilkesini benimsemiştir. Devlete, özellikle ananın ve çocukların korunması görevini vermiştir (Madde 41). Böylece, Atatürk’ün bu konudaki başlıca düşünceleri, Anayasa emri haline gelmiştir.

1985’te, Nairobi’de, “kadın için eşitlik” konusunu görüşmek üzere Birleşmiş Milletler Teşkilâtı’nın düzenlediği bir dünya konferansı toplandı. Ortaya çıkan gerçek şudur ki, dünyada pek çok mil-

³¹ Bu konuda bk. Geoffery Lewis, *Modern Turkey*, New York 1974, s. 234-236.

letin kadınları, Atatürk'ün Türk kadınına sağladığı haklara kavuşmak için daha uzun yıllar mücadele etmeğe mecbur olacaklardır.

Atatürk'ün bu konuyla ilgili görüşlerini ve Türk milleti'nin O'nun önderliğinde gerçekleştirdiği atılımı bütün dünyaya daha iyi anlatıp tanıtmak görevimizdir.

Bundan daha büyük önem taşıyan asıl görev ise, Atatürk'ün, çok çetin güçlüklerle rağmen, kadının hakları ve statüsü konusunda gerçekleştirdiklerini koruyup kökleştirmek, O'nun ilkelerine sahip çıkmak ve bu ilkelerin aşınmasına imkân vermemektir.³²

³² Kadın hakları konusunda daha etraflı inceleme yapmak için başvurulabilecek kitap ve makalelerin geniş bir listesini İsmet Gönülal'ın "*Türk Kadını ve Kadın Hakları Kaynağı*" adlı eserinde bulmak mümkündür. (*Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 1, Sayı 2'den ayrı basım, Ankara 1985).